

УДК [378:7] (091)(477)“19/20”

Сергій Волков

РЕТРОСПЕКЦІЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. Досліджується вплив на розвиток культури України мистецьких навчальних закладів і державних установ управління галуззю в умовах соціокультурної трансформації українського суспільства.

Ключові слова: культурологія, соціокультурні процеси, система мистецької освіти, державотворення.

Аннотация. Исследуется влияние на развитие культуры Украины деятельности учебных заведений искусства и культуры, государственных органов управления отраслью в условиях трансформационных процессов украинского общества.

Розглядаючи людину як найвищу цінність суспільства, гуманітаризм в Україні за головну мету ставить забезпечення духовного, професійного та інтелектуального розвитку особистості. Особлива роль у цьому контексті українського суспільства, приміром, у 20-х роках ХХ ст., стала надаватися підготовці мистецької еліти в системі професійної мистецької освіти. Ця інституалізована система належить до специфічної освітньої галузі, в

Ключевые слова: культурология, социальнокультурные процессы, система образования искусства и культуры, государственное строительство.

Annotation. The article discloses study of activity of educational establishments of art and culture, state organs of education and culture branch management in the conditions of ongoing transformation processes of Ukrainian society. Influence of these institutes on development of culture of Ukraine is examined.

Key words: culturology, social and cultural process, culturological researches, construction of the state.

якій синергетично поєднані процеси формування світогляду, культури людини, самоорганізації та соціокультурної діяльності.

Актуальність дослідження полягає в тому, що на сучасному етапі розбудови інформаційного суспільства України інституалізовані освітні системи з їх регіональним розмаїттям стають важливим інструментом забезпечення соціальної гармонії, культурної толерантності та, зрештою, соціальної стабільності. **Метою**

дослідження є вивчення теоретичного і практичного досвіду організації системи мистецької освіти, що надає можливість моделювання соціокультурних змін, ініціювання і мотивації подальших досліджень перспектив сучасної державотворчої діяльності.

Розвиток як загальної, так і професійної освіти в Україні протягом усього часу її існування залежав від ставлення до національних інтересів українців урядів тих країн, у складі яких Україна перебувала.

Так, боротьба царського уряду з будь-якими національними проявами тривалий час стримувала в Україні відкриття вищих мистецьких навчальних закладів, які в Росії (у Петербурзі та Москві) існували ще з середини XIX ст. (академії, консерваторії). Усіма засобами уряд перешкоджав діяльності М. В. Лисенка та інших національно налаштованих діячів, спрямовані на створення національних навчальних закладів. Аналогічним було й становище української культури на території, що перебували під патронатом Австро-Угорщини, Польщі тощо.

Український менталітет історично виявив потяг до освіти: вже після революційних подій 1917 року майже усі уряди України визнають розвиток культури й освіти справою загальнодержавною.

Центральна Рада Української Народної Республіки у червні 1917 р. сформувала Генеральний Секретаріат, до складу якого входило 9 секретарів, один з яких опікувався освітою. При Секретарстві освітніх справ у липні 1917 р. створено мистецький відділ [31].

До стратегії діяльності Генерального секретаря освіти входило: українізація освіти, підготовка плану розбудови єдиної школи, початок формування професійної освіти в державі, організація підготовки нового вчителства, реорганізація управління системою освіти [12, 18]. Одним із завдань II Всеукраїнський учительський з'їзд в Києві визначив, що “в шкільній роботі мусить мати місце національна творчість, словесна, музична, мистецька, в згоді з індивідуальними нахилами дітей...” [18]. Генеральним секретарем освіти І. Стешенком пропонується використовувати у навчальному процесі “реєстр оригінальних

та перекладних п'єс, визнаних Театральним відділом можливим для виконання учнями середніх шкіл, і збірників віршів для декламації” [29], затверджений Генеральним секретарством народної освіти Планом управління освітою “на Україні”. Крім того, передбачалося видавати з бюджету грошову допомогу для розвитку самодіяльності народів України органам управління освітою в напрямі поширення та поглиблення освіти, а також в напрямі розвитку мистецтв [17].

Законом від 5 грудня 1917 р. Центральна Рада встановила, що всі просвітні інституції Міністерства Внутрішніх справ, Торгівлі і Промисловості, Призрения Відомства Імператриці Марії, які існували на Україні, переведені у Секретарство Справ Освітніх. Центральний орган виконавчої влади бере на себе питання фінансування навчальних закладів. За рішенням уряду прибуткові й видаткові рахунки навчальних закладів мали бути віднесені до бюджету Української Народної Республіки [28].

У грудні 1917 р. УЦР ухвалила закон, згідно з яким у відання Секретарства освіти передано всі школи і просвітні установи (музичні, театральні школи) [26], а Генеральним секретарством народної освіти УНР підписано циркуляр директорам навчальних закладів, в якому зазначалося, що всі просвітні інституції, які існують на Україні, переводяться у Секретарство Справ Освітніх для подальшого фінансування з бюджету Української Народної Республіки [30]. На перших етапах створення нової системи управління освітою в новій країні влада Генерального секретарства народної освіти поширювалася на всі ділянки українського культурного життя: науку, культуру, архівну справу, охорону пам'яток історії та мистецтв [1].

З погляду тогочасної економічної ситуації в країні це зрозуміло, оскільки завдання, які стояли перед країною і професійною освітою, були далекі від мистецтва.

М. Грушевський зазначав, що “ми занадто гарно співаємо в порівнянні з тим, що ми вміємо й можемо в інших справах. У нас занадто гарна література, музика, мистецтво в порівнянні з нашим убожеством в громад-

ській і політичній роботі. Ми всю свою увагу звертали сливе виключно на культуру краси, слова, форми, і коли доля поставила нас перед завданням будови державного, соціального й економічного ладу, в таких невимовно тяжких обставинах після трьохлітньої небувало руйнівної війни, серед усобиці й анархії, — в повній наготі виявилася недостача у нас сил практичних, організаційних, адміністративних, технічних. Покоління, котрих же Україна тепер, повинні бути людьми діла реального, практичного — спеціалісти адміністратори, фінансисти, економісти, знавці військового і морського діла, техніки різних категорій: технологи, механіки, електротехніки, гірняки, гідротехніки, агрономи. Треба відкинути погляд, що ці спеціальності практичні менш цінні, менш благородні, ніж заняття гуманітарні. Треба в цей бік якраз обернути всі здібності, всі таланти нинішніх і найближчих поколінь...” [4].

Водночас, 3 травня 1918 р. вперше у назві державної установи, яка опікувалася культурно-освітніми проблемами, з’явилося слово “мистецтво”. Міністерство освіти і мистецтв стало опікуватися діяльністю консерваторій, музичних училищ — мистецьких навчальних закладів, галузю мистецтва як важливим напрямом діяльності державної установи. Цього часу було “вжито заходів до можливого збереження для національної культури пам’яток старовини і мистецтва, до забезпечення розвою національного театру та до пристосування кінематографу на потреби освіти і виховання в національному напрямку” [32].

Урядом уперше було задекларовано концепцію розмежування професійної та загальноосвітньої підготовки, яка пізніше і під різними гаслами реалізовувалася радянською владою. Це питання було найважливішим у реалізації розбудови професійно спрямованої освіти та зумовило подальші реформи в усіх, зокрема й мистецьких навчальних закладах, та визначення їх місця у системі освіти.

Як зазначає С. Пастернак в дослідженні “Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—19 р.р.”, в країні існувала “мала сітка середніх, вищих і професійних

шкіл, до всього того нагромадження різних типів шкіл, не зв’язаних ні єдиним планом, ні єдиною системою. Майже цілковита відсутність позашкільної освіти...” [16]. Завдяки діяльності міністрів освіти (в різних урядах — Генерального секретаря освіти), всі уряди, що створювалися та існували до остаточного встановлення радянської влади в Україні (за деяким винятками, обумовленими воєнними подіями), намагалися впорядкувати діяльність навчальних закладів.

Система професійної освіти в Україні (складовою якої були й музичні, художні, театральні навчальні заклади) почала будуватися в 1920 р. разом з усією системою освіти України, зруйнованою воєнними подіями 1917—1919 років. За спогадами Я. П. Ряппо, освітня система у цей час складалася із “середніх індустріально-технічних шкіл — 10; середніх сільськогосподарських шкіл — 6; нижчих шкіл: ремісничих — 225, сільськогосподарських — 54; індустріально-технічного напрямку — 144; торговельно-промислових — 21; фельдшерських та акушерсько-фельдшерських — 16; мистецьких — 11” [9]. Як бачимо, кількість мистецьких професійно спрямованих навчальних закладів, що існували у великих культурних центрах, від 487 становила 2,2 %.

Культурна політика перших радянських часів, крім націоналізації культурно-мистецьких і освітніх закладів, послідовно на перший план висувала ідеологічні пріоритети, враховуючи національні почуття населення, зокрема й мовне питання.

Декларацією Тимчасового робітничо-селянського уряду України, проголошеною 26 січня 1919 р., зазначалося, “що просвіта народних мас є одною з перших умов зрозуміння цими масами своїх класових революційних завдань”.

Урядом ставилося завдання “створити єдину трудову школу, відкрити широкий доступ до університетської та фахової освіти робітничим і селянським масам, організувати народні університети”, а викладання у навчальних закладах здійснювати мовою, залежно “від волі місцевого робітничого і селянського населення” [6].

Щодо вищої школи, то утворення “рівно-

біжних (паралельних) курсів на різних вживаних мовах України”, як зазначалося у згаданій Декларації, мало надати можливість кожному навчатися своєю рідною мовою.

Унаслідок певної “автономізації” політики в УСРР утвердилася специфічна форма радянської державності, Україна мала так званий статус незалежної держави. Ця радянська “незалежність” дала змогу Україні протягом кількох років скористатися освітньою, культурною і мовною свободою.

Освітня система України, що формувалася у 20-х роках минулого століття за часів діяльності Народного комісара освіти УСРР Г. Ф. Гринька, відрізнялася від запропонованої російським Наркомосвіти на чолі з А. В. Луначарським схеми “єдиної трудової школи”, в якій основним постулатом була загальнополітехнічна освіта, ретельне опанування програм загальноосвітніх дисциплін.

Українська схема відкидала трудову школу і замінювала її школою професійною, яка будувалася за галузевим принципом. Її завданням було термінове відтворення робочої сили різних рівнів кваліфікації. У цій схемі університети профосвіти, що існували за російською схемою, ліквідовувалися, а побудовані єдині інститути в галузях народного господарства та культурного будівництва синтезували в собі спеціальні та загальноосвітні знання.

Основні принципи організації освіти в Україні передбачали самостійність освітньої справи, яка не потребувала союзного освітнього органу.

Натомість у РСФСР основні засади освіти мали імперську мету й розумілися так, що їхнє ствердження неминуче мало привести до утворення союзного органу освіти.

На думку українського педагога і психолога, автора низки педагогічних праць Г. Ващенко, українська освітня система “в порівнянні з системою РСФСР знижувала рівень освіти молоді і надавала їй вузький професійний характер” [3]. Інші дослідники (О. Сухомлинська) [13] вважають, що ця система базувалася на врахуванні соціально-економічної ситуації, що склалася в Україні на початку 20-х років. У системі професійної освіти передбачалася діяльність: професійної школи — дво- або

трирічної з однорічним після того практичним стажем — для підготовки кваліфікованих робітників; технікуму — з трирічним курсом — для підготовки інструкторів; інституту — з чотирирічним курсом — для підготовки висококваліфікованого спеціаліста-практика; академії — з дворічним курсом — для підготовки вченого з тої чи іншої галузі науки [21, 8]. У цій системі професійна освіта ставала не зовнішнім додатком загальної освіти, а її ґрунтовним джерелом. Базою для професійної освіти ставали професійні школи, а спеціалізація в галузі наукової творчості планувалася через інститути й академії. Нова система освіти поставила питання про ліквідацію всіх освітніх установ, що були збудовані попередніми урядами та існували в країні [2, 147—148].

Враховуючи тенденції, започатковані українськими національними урядами 1917—1919 років, Україна була спрямована на розбудову окремої від інших частин Російської імперії освітньої системи і ставила завданням відтворення в регіонах робочої сили різних рівнів кваліфікації в нових економічних умовах. Але новою парадигмою, закладеною в неї, була ідея державної монополії в освітній справі з метою виховання молоді в дусі нових комуністичних ідей.

Необхідність реформування різноманітних колишніх середніх і вищих навчальних закладів інспірувала пошук нових форм управління, що виявилось у створенні додаткової управлінської структури — Українського Головного Комітету Професійної та Спеціально-Наукової Освіти під керівництвом Я. П. Ряппо.

Укрголовпрофосвіта, створена у 1920 р., була “не стільки органом Наркомосу, яким вона вважалася формально, скільки конкуруючим з ним самостійним відомством...” [25]. Так, з його ініціативи із запропонованої Наркомом освіти того часу Г. Ф. Гриньком “Схеми Народної Освіти УСРР” було вилучено наукову вертикаль. Технікуми та інститути було визнано за рівноправні вищі навчальні заклади з тою відмінністю, що технікум мав завданням підготувати вузького спеціаліста, а інститут спеціаліста — адміністратора та організатора.

Мистецькі навчальні заклади у цей період,

як правило, створювали навчальні комплекси, які поєднували музичні (художні, театральні) професійні школи, музичні (художні) технікуми, консерваторії тощо й забезпечували наскрізну повну підготовку спеціаліста. Внаслідок таких нововведень у 20-х роках вони неодноразово реформувалися. Об'єднувалися і роз'єднувалися музичні училища, консерваторії, музичні технікуми, школи у пошуках нової наскрізної вертикалі системи підготовки кадрів, з використанням наявного кадрового потенціалу, здатного забезпечити і виконання урядових рішень, і професійний рівень творення культурних практик. Створювали народні консерваторії, творчі гуртки, проводили широку громадсько-пропагандистську діяльність тощо.

Штучність експериментів, закладена в урядових рішеннях цих років, певним чином позначилася на діяльності й кадровому складі Київської консерваторії, Київського музичного училища (музичного технікуму), мистецьких навчальних закладах інших культурних центрів — Одеси (музичного та художнього училищ), Харкова (музичного та художнього училищ). Так, до 30-х років об'єднувалися і ставали самостійними Київська консерваторія, Київське музичне училище (музичний технікум) та музично-драматичний інститут; Харківська консерваторія (музична академія), Харківське музичне училище та музично-драматичний інститут; Одеська консерваторія, Одеське музичне училище, два одеські музичні технікуми та Музичний інститут, музична професійна школа, музично-театральний технікум тощо.

Ініціативи державних органів освіти розповсюдити єдину модель освіти на всі вищі навчальні заклади в мистецькій освіті, концептуально недоопрацьовані, призвели до певних недоречностей. Так, приміром, керівника мистецького колективу — диригента хору, оркестру тощо мав готувати музичний інститут, а оркестрантів, виконавців — музичний технікум. Це руйнувало зв'язок теорії й практики, порушувало цілісність підготовки виконавця, педагога, митця.

Водночас, у контексті процесів українізації, уніфікації та централізації 20-і роки в

історії освітньої системи України є чи не єдиним періодом, коли в Україні вдалося забезпечити розробку і прийняття Кодексу Законів про народну освіту УСРР. Це був перший і єдиний документ такого рівня в колишньому Радянському Союзі.

Незважаючи на те, що Кодекс діяв недовго, він створив належне правове поле для функціонування освітньої системи України, в якій окремим пунктом було визначено й місце художньої (мистецької) освіти. Вона мала окрему професійну галузеву вертикаль і поділялася на музичну, образотворчого мистецтва, театральну-сценічну та літературну. Як зазначалося в Кодексі, “враховуючи виховне значення мистецтва, Головополітосвіта сприяє трудящим масам у справі залучення їх до скарбів і досягнень мистецтва, одночасно ознайомлюючи їх з самим процесом і прийомами творчості з метою виявлення нового мистецтва, що відповідає психіці та ідеології трудящих мас” [10, 171—172].

Кодекс був спрямований на українізацію освітньої системи, звільнення України від впливу російської культури, розбудову української культури на національному ґрунті, яка ніколи не припинялася в глибинах українського суспільства.

Актуальним у цей час було питання українізації навчального процесу в мистецьких навчальних закладах, як і в інших навчальних закладах, особливо у східних регіонах. Декретом РНК УСРР від 27 липня 1923 р. “Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ” передбачалося “в усіх, без винятку, школах професійної освіти ввести обов'язково навчання української мови і спеціальні курси українознавства”. Окремим пунктом у згаданому декреті ставиться завдання в галузі художньої освіти (загальноприйнята на той час назва музичних, образотворчих, театральних, літературних навчальних закладів. — *Авт.*) щодо українізації “професійної освіти на Правобережжі, Полтавщині і, по змозі, в інших губерніях” [7].

Як уже зазначалося, в перших роках нової влади в Україні всі вищі навчальні заклади були взяті на державне утримання. Але у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем

країни держава тільки періодично виділяла кошти на їх існування. Так, у 1924/1925 навчальному році на одного студента виділялося 205 крб., що не давало можливості мінімально забезпечити потреби навчального закладу. Повернення до платного навчання стало необхідністю, самоокупність — принципом існування мистецької освіти. Зокрема, Київська консерваторія брала із студентів 50 % плати за навчання, Музично-драматичний інститут ім. М. В. Лисенка брав платню за експлуатацію концертної зали: концерти, вистави тощо.

Уряд ухвалює спеціальне рішення щодо підтримки науково-мистецьких закладів. Постановою РНК УСРР від 12 лютого 1924 р. “Про спеціальні кошти для наукових і науково-мистецьких закладів УСРР” [6] кожному науково-мистецькому закладу дозволено утворювати спеціальний грошовий фонд (під назвою спеціальних коштів кожного закладу). Кошти, отримані від влаштованих концертів, лекцій, виставок, видовищ, могли витратитися на потребу закладу, на додаткові роботи в науковій галузі, утримання позаштатного наукового й технічного персоналу. Це мало стати суттєвою підтримкою бюджетного фінансування галузі мистецтва і культури, впровадження інших урядових рішень.

Вищі навчальні заклади перетворювалися на виробничі колективи, за якими закріплювалися землі. За рішенням ВУЦВК від 1 лютого 1922 р. за художніми навчальними закладами встановлювалася норма земельних ділянок: польової землі — 35 десятин, городньої — 4 десятини. Класовий принцип матеріального забезпечення студентів звільняв від плати за навчання тільки студентів із середовища пролетаріату та незаможного селянства. Решта студентів з інших верств населення, а в мистецьких навчальних закладах вони становили більшість, мала платити від 40 до 80 крб. на рік [19, 168].

Цей період соціально-культурного розвитку позначено подальшим піднесенням національної самосвідомості українців. “Дерусифікація в освітній справі виявляється насамперед в заміні російської викладавчої мови українською в школах і інших освітніх установах, призначених для українського на-

роду”, — зазначав С. Сірополко в роботі “Народня освіта на Советській Україні” [21, 198].

Для панівної еліти Радянського Союзу українізація була тимчасовим тактичним відступом, політичною грою” [5], яку вона не сприймала серйозно.

Інакше розглядали сутність форм проведення українізації українські урядовці, що опікувалися культурно-освітньою сферою: О. Я. Шумський, В. Я. Чубар, Г. І. Петровський, Г. Ф. Гринько, М. О. Скрипник. Розглядаючи її як “необхідний засіб соціалістичного будівництва, як знаряддя соціалістичного будівництва в руках українських трудящих мас”, вони намагалися здобути більшу самостійність у державному будівництві [15, 76].

Доказовим аргументом цього є те, що одним з перших кроків новопризначеного у 1924 р. Наркома освіти було підписання нового тексту угоди про взаємовідносини між Наркомосами України та Росії, якою передбачалося, що Наркомос РСФСР здійснює контакти з місцевими органами і установами, які знаходяться на території України, виключно через Наркомос України. Відповідним чином мали здійснюватися відносини Наркомосу України з місцевими органами і установами, що знаходяться на території Росії [27].

Після прийняття ЦК КП(б)У рішення “Про реорганізацію НКО УСРР” 6 лютого 1925 р. доба відносної самостійності освітніх галузей, а з тим і навчальних закладів, закінчилася. Новий Наркомос запровадив систему звітності закладів освіти, яка, за словами сучасників, була абсурдною [14] з погляду освітян і ставила їх діяльність під тоталітарний контроль. Наприклад, важливим показником у роботі вищого навчального закладу стала наявність у них певного відсотка робітників і селян. Створювати нову соціокультурну сферу мали нові (з огляду на політичну доцільність) кадри. Партійними органами пріоритетним визначається залучення до державної, керівної та господарської, зокрема викладавчої, роботи більш близьких до нової влади представників української інтелігенції, і з цією метою проведення активніших заходів “на притягнення української інтелігенції та її розшарування” [33].

Більшість запланованих у країні важливих реформ у зв'язку з їх нереальністю “пробуксовувала”. Резолюція ВУЦВК “Про проведення загального навчання на Україні” (щодо проведення загального навчання, ліквідації неписьменності), прийнята на II сесії IX скликання 28 жовтня 1925 р., не була виконана, як перед тим і постанова ВУЦВКу та РНК з цього ж питання від 30 липня 1924 р. Тому урядом та партією приймаються аналогічні рішення у наступних роках.

IV сесією ВУЦВК IX скликання приймається постанова від 23 листопада 1926 р. “Про проведення загального навчання (підсумки проведення загального навчання і найближчі перспективи)” [11, 337—339]. Нею передбачається “з метою планового використання безробітних учителів по школах сітки загального навчання взяти їх на облік і поступово пересувати кращих із них на село. Тих з учителів, що відмовляються від запропонованої їм роботи, знімати з обліку органів НКПраці і позбавляти їх державної допомоги” [11, 339].

Пов'язано це було з тим, що працівники навчальних закладів, як освічена, а з тим потенційно ворожа до радянської влади соціальна група населення, в усі роки радянської влади не стимулювалися матеріальним достатком. Професійні митці, як і вчителі, цією працею нехтували. “...Тепер на масову роботу з музичного виховання не йдуть поки що музики й піяністи з віртуозною технікою, яким було б легко орудувати з найскладнішими речами в кожному окремому випадку” [24, 3], — пише Лідія Хересько у роботі “Музичне виховання (методика)”.

Питання забезпечення навчальних закладів викладацькими кадрами не було вирішено протягом багатьох років, а питання забезпечення навчальних закладів викладачами мистецьких дисциплін взагалі органами освіти не ставилося.

І це не випадково, оскільки праця освітніх працівників розглядалася урядом тільки в аспекті її доцільності на шляху комуністичного виховання, “забезпечення в усій культурній роботі зросту і зміцнення соціалістичних елементів” [11, 340—345]. Механізм виконання цього завдання полягав у тому, що Наркомос

мав налагодити взаємодію профспілкових, комсомольських і громадських організацій з господарськими органами.

Забезпечити організацію виховання населення, суспільства мала освітня система як державний апарат комуністичного виховання. “Освітню систему, всі освітні органи й організації треба вважати за єдиний державний апарат, що за допомогою його пролетарська класа, взявши владу до своїх рук, проводить комуністичну пропаганду, всю культурну роботу серед усіх лав трудящого населення” [22, 5].

Така теза міститься і в резолюції X з'їзду КП(б)У від 29 листопада 1927 р. “Про завдання культурного будівництва на Україні”. В ній освітня система розглядається як єдиний державний апарат для проведення комуністичної пропаганди серед трудящих мас населення, будівництва “української культури, національної за її мовою, формою та матеріалом і пролетарської, колективістичної і інтернаціональної за змістом” [11, 365]. Цю концепцію втілено в резолюціях Пленуму ЦК ВКП(б) від 12 липня 1928 р. “Про поліпшення підготовки нових спеціалістів” [11, 394—400], резолюціях, виконання яких було “бажаним” і в Україні. Цим документом було встановлено для кожного випускника вищого навчального закладу обов'язковий 3-річний термін роботи на виробництві за вказівкою держоргану.

Так розпочався тривалий період “добро-вільно-примусового” розподілу випускників навчальних закладах з метою використання молодих спеціалістів на висококваліфікованих посадах, але з низькою оплатою праці.

Водночас у цей період мистецька освіта дедалі більше заявляє про себе як самостійна система. Позитивним для її розвитку було визнання консерваторій та інших закладів мистецької освіти, в навчальних планах яких з'явилися серії загальноосвітніх дисциплін, як вищих навчальних закладів. Як свідчить С. Сірополко, “за первісною освітньою системою Сов. України технікуми та інститути на одній площині — належали до категорії високих шкіл” [20, 78]. За наведеними у дослідженні даними, система швидко розвивалася, і у 1927 р. мистецькі навчальні заклади були

представлені 12 технікумами і 4 інститутами, які були "...виключно навчальними установами і не ставили своїм завданням, крім навчання студентів, займатися науково-дослідною працею" [20, 82].

У матеріалах XI Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 15 травня 1929 року "Про стан та перспективи культурного будівництва" [11, 439–455] зазначено, що поряд з 50 індустріальними вищими навчальними закладами, 25 сільськогосподарськими, 6 соціально-економічними, 63 педагогічними, 9 медичними в системі вищої освіти функціонують 9 мистецьких вищих навчальних закладів. Ці дані є, скоріше, вибірковими, оскільки на той час в Україні існували Київська, Одеська, Харківська консерваторії, Київський художній інститут, Київський театральний інститут, Київське, Артемівське, Одеське, Полтавське, Сімферопольське, Херсонське, Миколаївське музичні училища (музичні технікуми), Дніпропетровське, Харківське та Луганське художні училища (технікуми). Мистецьких вищих навчальних закладів було набагато більше. Як елемент "державної освітньої системи" їх культурно-освітня діяльність стає, як писали тоді у партійних документах, "нерозривною частиною цілого соціалістичного перебудовного процесу, входить невіддільною ланкою у п'ятирічний та інші перспективні плани реконструкції країни".

Перманентним для тоталітарного суспільства перед навчальними закладами залишається завдання пролетаризації контингенту студентів, викладачів, науково-творчих працівників, зростання випуску спеціалістів, що працюватимуть у культурно-освітній сфері й на селі, завдання "боротьби з ворожими про-явами" серед наукових і професорських кіл і проблема уніфікації різних систем освіти в Росії та Україні.

Таким чином, можна зробити висновки, що, як і в перших роках радянської влади, в Україні створювалася освітня система, спрямована на розбудову окремої від інших частин Російської імперії структури, що ставила завданням відтворення робочої сили різних рівнів кваліфікації в нових економічних умовах.

Мистецькі навчальні заклади на початку формування системи мистецької освіти використовувалися як знаряддя у будівництві української культури для впровадження нової ідеології, знаряддя створення нової радянської культури.

Від професорсько-викладацького складу, а це переважно діячі мистецтва, які працювали й у мистецьких навчальних закладах, вимагалася не професійна майстерність, а класовий підхід у творчій роботі, пролетарський інтернаціоналізм і орієнтація на політику Російської Федерації.

Змінилася й концепція діяльності мистецьких навчальних закладів. Якщо до 20-х років ХХ ст. їх діяльність мала більш приватний характер, а завдання полягало в поширенні освіти серед населення, розширенні його культурної верстви, то зі встановленням радянської влади в Україні мистецькі навчальні заклади стали знаряддям в ідеологічній роботі, механізмом ідейного виховання населення. Освітня система використовується як частина державного апарату, як важіль державного регулювання соціокультурних трансформацій в країні.

Це був період, коли розбудова української культури відбувалася на національному ґрунті, період соціально-культурного розвитку, позначений піднесенням національної самосвідомості українців.

Прагнення домогтися незалежності від впливу інших держав (культур) змінювалося на капітуляцію перед більш агресивними закордонними втручаннями. Реформації щодо секуляризації професійної мистецької освіти і мистецького виховання позначалися хвилеподібним розвитком.

Спроби конструктивних сил імплементувати в суспільство високе духовне виховання руйнувалося через економічні інтереси й містечкові політичні пріоритети панівної еліти. Цей період відзначався декларативністю урядових програм, їх перманентністю, а диктаторський метод управління культурною сферою тільки загострював проблеми і відтермінував необхідність їх вирішення до наступних поколінь.

Екстраполюючи погляд у сучасність, зазна-

чимо, що плюралізм думок щодо засад створеної у згадуваний час системи освіти знову виявився на межі ХХ—ХХІ століть в дискусії щодо шляхів реформування освітньої галузі в Україні й місця в ній професійно спрямованої системи освіти, якою є система мистецької освіти, а також місця в цій концепції мистецьких навчальних закладів.

На останню чверть ХХ століття система мистецької освіти була досить розвинутою, багаторівневою, широко розгалуженою за типами, видами мистецтв, доступною для населення, що виявилось у високому відсотку охоплення молоді шкільного віку, порівняно з іншими республіками Радянського Союзу (6% дітей шкільного віку), та характеризувалася успішним викладанням спеціальних дисциплін і високим рівнем практичної підготовки.

Після завершення у 70—80-х роках періоду формування в усіх регіонах України трирівневої системи підготовки мистецьких кадрів з тенденцією до становлення мистецького професіоналізму, заснованого на власному національному ґрунті, країна вступає в новий етап реформування. Пов'язують його частіше з так званим болонським процесом, що передбачає європеїзацію українських державних стандартів із декларацією намірів взаємознання дипломів та інших документів про освіту і можливостей молоді доступу до європейського ринку праці.

Цьому сприяли історичні події, що в 90-х роках ХХ ст. дали можливість Україні стати на шлях незалежності як державі, обрати самостійний шлях входження в світовий культурний простір. До цього спонукали інтеграційні процеси, що вже відбувалися в освіті, глобалізація світової культури.

До 90-х років ХХ ст. функціонуванню системи сприяло поєднання інтересів місцевих органів влади і центральних державних органів управління освітою.

Подвійне підпорядкування давало можливість центральним органам утримувати стабільні стандартні обсяги фінансування незалежно від регіону, забезпечувати дотримання єдиних державних стандартів освіти, а місцевій владі використовувати науково-методичний і матеріально-технічний потенці-

ал навчальних закладів, сприяючи соціально-культурному розвитку кожного регіону.

Перехід до ринкової економіки наприкінці ХХ ст. змінив концептуальні засади діяльності органів виконавчої влади щодо управління вищими навчальними закладами. Високий рівень централізації управління системою освіти Міністерством освіти України, іншими міністерствами і відомствами, що мали у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади, зокрема й Міністерством культури і мистецтв України, змінився на відносну регіональну самостійність технікумів, училищ, коледжів мистецтва і культури, які отримали статус вищих навчальних закладів I—II рівнів акредитації.

Сформована в тоталітарному суспільстві освітня система в Україні, що звикла до патронату державних органів, мала свої вади. Для розбалансованої економіки це було значне фінансове обтяження для бюджету, у зв'язку з чим, на думку деяких науковців, виникла необхідність підвищення її коефіцієнту корисної дії.

Законом України “Про освіту”, нормативними актами Міносвіти України, Міністерства культури і мистецтв України навчальним закладам було надано більше самостійності у вирішенні питань добору і розстановки керівних і викладацьких кадрів, обсягів фінансування і напрямів підготовки кадрів, визначенні шляхів здійснення міжнародних зв'язків та інтеграції у світову систему освіти. Спостерігається тенденція щодо надання більшої самостійності вищим закладам освіти, у визначенні змісту освіти, структури та шляхів розвитку навчального закладу — це, безперечно, було важливим кроком на шляху європейської інтеграції.

Запроваджена в Україні з 1998 р. ступенева система вищої освіти, стримуючи свою професійну ефективність (в галузі мистецької освіти. — С. В.) шляхом запровадження проміжних освітніх ступенів, набула більше спільних рис з європейською, де загальна система вищої освіти організовувалася, як правило, за кількома стадіями — циклами. Перший — дворічний — уточнює фахову орієнтацію студента, другий — 2-3 річний є стадією по-

глиблення фахової підготовки, третій — одно-річний, дуже спеціалізований, з підготовкою до початку глибоких наукових досліджень. Нові терміни підготовки молодших спеціалістів (з огляду на європейський — перший цикл) становили 2—4 роки, бакалаврів (з огляду на європейський — другий цикл) і спеціалістів були єдині і становили 4—5 років, магістрів, що дорівнював рівню спеціаліста (третій цикл, який для України був новим) становили один рік і наблизили організацію освіти в Україні до європейської.

Україна в 90-х роках задовольняла потреби галузі мистецтва випускниками п'яти вищих музичних закладів освіти III—IV рівнів акредитації, одного театрального, одного художнього та трьох вузів культури. Вищу мистецьку освіту до 1997 р. можна було здобути в 33 музичних училищах, 7 художніх училищах, 2 театральних, хореографічному училищах та училищі естрадно-циркового мистецтва, 26 училищах культури. 70 училищ мистецтва і культури, які пізніше були акредитовані за I—II рівнем, і 10 вищих навчальних закладів, які, своєю чергою акредитовані за III—IV рівнем, становили 8,5% від загальної чисельності вищих навчальних закладів України. Специфіка підготовки мистецьких кадрів зумовлювала їх розташування у великих культурних центрах з розвинутою інфраструктурою професійних мистецьких установ, театрів, філармоній, концертних організацій — у всіх 25 обласних центрах України.

В основі системи мистецької освіти, в якій переважав “гуманітарний”, а не “технократичний” компонент навчального процесу, з'явилися технократичні тенденції, заформалізований підхід в освіті, який реалізувати простіше. Навчальні плани і програми багатьох спеціальностей, заформалізовані у різноманітних тестах, спрямовують студента на запам'ятовування певних правил, аксіом, а не на вдумливе вивчення принципів дії певних законів.

Повернулася з минулого в Україну й скорочена назва всіх вищих навчальних закладів — ВИШІ — аббревіатура з 20-х — 30-х років ХХ століття. Але питання не в аббревіатурі. Кінець ХХ — початок ХХІ ст. виявив

проблему статусу вищих навчальних закладів. Мережа мистецьких навчальних закладів в Україні об'єднана в єдину систему, в якій після реформ 90-х років вищими вважалися усі навчальні заклади, що готували молодших спеціалістів, бакалаврів, спеціалістів, магістрів і давали профільну освіту, орієнтовану на конкретний вид діяльності. При цьому всі вони вважалися класичними вищими закладами освіти у власній країні. З уніфікацією до європейських освітніх стандартів, які класичними вищими навчальними закладами визнають університети і академії, середні спеціальні навчальні заклади (вищі навчальні заклади I та II рівнів акредитації) перманентно втрачають цей статус, оскільки здійснюють підготовку на базі неповної середньої освіти. Вищі навчальні заклади цього типу включились у гонитву за статусом, псевдоосучаснення через зміну назв.

Перетворення в коледжі, крім назви, не внесло змін у сутність навчального процесу вже існуючих навчальних закладів, але без зайвих зусиль надавало новоствореним навчальним закладам задекларований в їх статутах статус вищого навчального закладу. В навчальні заклади почали зараховувати осіб без достатньої професійної мистецької підготовки, яка здобувалася в дитячих школах естетичного виховання, але з атестатом про загальну середню освіту.

Втратити могли цей статус і консерваторії, які терміново почали перейменовуватися в академії, що *de facto* змінило напрям і форми їх діяльності, спрямовуючи парадигму навчального процесу на формалізацію підсумків діяльності.

Парадокс цього часу виявився в тому, що формальна інституалізація рейтингу навчального закладу під європейські стандарти знизила форми контролю за якістю їх роботи і, в результаті, саму якість підготовки, заформалізованої до стандартизованих відповідей, а не спрямованої до творчих досягнень.

ХХІ ст. повернуло в Україну економічні методи управління освітою, що вже були апробовані в 20-х роках ХХ ст. Поширилися тенденції надання освітніх послуг за кошти населення, використання матеріальної бази

навчальних закладів для одержання обігових коштів, створення навчальних комплексів, українізації навчального процесу тощо. Але це вже інша система навчальних закладів, сформована у постіндустріальному суспіль-

стві, діяльність якої спрямована на уніфікацію державних стандартів Європи. Дослідження її місця у соціокультурному середовищі країни може стати темою нових наукових праць.

Література:

1. *Болтівець С.* Педагогічні ідеї та погляди І. М. Стешенка / С. Болтівець // Український педагог Іван Стешенко: навч. посібник. — К.: Київ. міжрегіон. ін-т удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка, 1994.
2. *Васькович Г.* Шкільництво в Україні (1905—1920 рр.) / Г. Васькович. — Тернопіль: Мандрівець, 1996.
3. *Ващенко Г.* Твори. — Т.4. Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко. — К.: Школяр-ФадалТД, 2000.
4. *Грушевський М.* На порозі нової України. Гадки і мрії / М. Грушевський. — Нью-Йорк, Львів, Київ, Торонто, Мюнхен, 1992.
5. *Даніленко В. М.* Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В. М. Даніленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. — К.: Либідь, 1991.
6. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. — 1919. — № 4. — Ст. 46.
7. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. — 1923. — № 29. — Ст. 430.
8. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. — 1924. — № 6. — Ст. 46.
9. *Звігальський Я.* Професійна освіта на Україні / Я. Звігальський, М. Іванов. — Олександрія, 1927.
10. Кодекс Законів про народну освіту УСРР. — Культурне будівництво в Українській РСР: найважливіші рішення Комуністичної Партії і Радянського Уряду 1917—1959 рр. // Зб. документів: у 2 т. — К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1980. — 881 с.
11. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної Партії і Радянського Уряду 1917—1959 рр.: зб. документів: у 2 т. Т. 1. (1917 — червень 1941рр.). — К.: Держ. вид. політ. літ. УРСР, 1960. — 881 с.
12. *Лікарчук І. Л.* Міністри освіти України: В 2 т. — Т. 1. (1917—1943 рр.): [монографія] / І.Л.Лікарчук. — К.: Видавець Ешке О.М., 2002. — 332.
13. Нариси з історії українського шкільництва. 1905-1933: навч. посібник / О.В.Сухомлинська та ін. — К.: Заповіт, 1996.
14. Народний учитель. — 1924. — 3 лютого.
15. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: довідник: у 2 ч. / упор. І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка. — К.: Вища шк., 1997. — Ч. 2. — С. 76.
16. *Пастернак С.* Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-19 р.р.: / С. Пастернак. — К., 1920.
17. План управління освітою на Україні // Вільна Українська школа. — 1917. — № 5—6.
18. Резолюції II-го Всеукраїнського Учительського З'їзду в Києві // Вільна Українська Школа. — 1917. — Ч. 1.
19. *Святненко Г. В.* Зміцнення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів культури і мистецтва України в 30-80-ті роки / Г. В. Святненко // Питання історії культури України: зб. наук. пр. / Київськ ін-т культури; ред. колегія: Гордієнко Л. М. (кер.), Гірявець Т. О., Кондратюк А. С., Кузнєцова Л. В., Ольговський С. Я., Путро О. І. — К., 1995.
20. *Сірополко С.* Народна освіта на українських землях і в колоніях / С.Сірополко // Українська культура: лекції / за ред. Д. Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — С.72—91.
21. *Сірополко С.* Народна освіта на Советській Україні / С. Сірополко. — Варшава, 1934.
22. *Скрипник М. О.* Завдання культурного будівництва на Україні: Доповідь на X з'їзді КП(б)У / М. О. Скрипник // Радянська освіта. — 1928. — № 1. — С. 5.
23. Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства Украины. — 1918. — № 39. — Ст. 507.
24. *Хересько Л.* Музичне виховання (методика) / Л. Хересько — Х. — К.: Держвидав Укр., 1930. — 264 с.
25. ЦДАВО України. — Ф. 4805. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 74—75.
26. ЦДАВО України. — Ф. 2581. — Оп. 1. — Спр. 190. — Арк. 8-9 і зв.
27. ЦДАВО України. — Ф. 166. — Оп. 2. — Спр. 379. — Арк. 481.
28. ЦДАВО України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 26.
29. ЦДАВО України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 17.
30. ЦДАВО України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 26
31. ЦДАВО України. — Ф. 2581. — Оп. 1. — Спр. 190. — Арк. 1.
32. ЦДАВО України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 63. — Арк. 8
33. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 16. — Спр. 2. — Арк. 138.